

УДК 159.923.2

Я.О. ГОШОВСЬКИЙ

ПРОСОЦІАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ДЕПРИВОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ЇЇ ВІТАГЕННОЇ АКТИВНОСТІ

***Резюме.** Стаття розкриває психологічну суть і специфіку просоціальної активності депривованих людей у контексті їхньої життєдіяльності. Проаналізовано змістове і функціональне наповнення просоціальних стратегій особистості в умовах депривації. Розкрито основні складові архітекτονіки ресоціалізаційного процесу, висвітлено синтез ключових особистісних потенціалів: гностичного, аксіологічного, творчого, комунікативного та інших, окреслено значення ресоціалізаційних центрів як розвивальних і реабілітаційних середовищ. Також стаття висвітлює специфіку експериментально-генетичного методу як потужного інструментарію вивчення особистості. Розкрито змістово-семантичну і структурно-функціональну сутність експериментально-генетичного методу, його розвивальні й емпірично-корекційні потенціали в ресоціалізаційній діяльності з депривованими дітьми. Проаналізовано специфічний вплив депривації на функціонування мікроклімату кризових сімей. Досліджено психологічні особливості ускладненого формування статеворольових орієнтирів у депривованих дітей та запропоновано ресоціалізаційні засоби й форми роботи з ними.*

***Ключові слова:** особистість, генетична психологія, експериментально-генетичний метод, депривація, ресоціалізація, просоціальна активність, самоактуалізація.*

Постановка проблеми. Особистість як суб'єкт психічної активності підпорядкована внутрішній самодетермінації, тому на певному етапі становлення сама розпочинає свідомо організовувати власне життя, а відтак певною мірою здатна визначати власний розвиток. Філософсько-психологічне підґрунтя ресоціалізаційного процесу влучно встановлено П.Фрейре, який розкрив суть не механічного й байдужого, а гуманного й самовизначального ставлення до депривованих людей. „Їх розглядають як окремі випадки, як маргінальні одиниці, що відхилились від загальної конфігурації „доброго, упорядкованого й справедливого” суспільства. Пригноблених трактують як патологію в розвитку здорового суспільства, яке у зв'язку з цим повинне пристосувати своїх „некомпетентних і ледачих” членів до своєї структури, змінюючи їх ментальність. Ці маргінали мають бути „інтегровані”, „залучені” до здорового суспільства, яке вони „полишили”. Але істина у тому, що пригноблені – не „маргінали”, не особи, що живуть „поза” суспільством. Вони завжди були „всередині” – всередині структури, що зробила їх „істотами задля інших”. Вирішення проблеми полягає не в „інтегруванні” їх у структуру гноблення, а в трансформуванні цієї структури таким чином, щоб вони могли стати „істотами для себе” [3, 56].

Метою нашого дослідження є висвітлення змістово-функціональної суті базових просоціальних стратегій депривованої особистості у контексті її ревіталізації.

Виклад основного матеріалу. Ми вважаємо, що стратегія ресоціалізації як багатовекторної соціально-психологічної допомоги повинна бути спрямована насамперед на створення таких розвивальних соціальних середовищ, у змістово-функціональних параметрах яких депривовані діти могли б віднаходити в собі сили для просоціальної переорієнтації екзистенційних цінностей, оптимальної й позитивної корекції життєвих цілей, зміни моральних настановлень та реконструкції самосвідомості. Реальна ефективність соціально-психологічної допомоги може бути досягнута через їхнє безпосереднє включення у спеціально організовану спільну високозмістовну діяльність, насичену такими характеристиками, як цікавість і предметність, творчість і самостійність, гуманність і самореалізаційність. В умовах пріоритету соціально поціновуваних спільних дій у предметно-діяльнісному довір'ї над вербальними техніками й моральними нотаціями дозволеного плану такий підхід має значно більше шансів призвести до реконструювання життєосмислювальних особистісних інтенцій та актуалізувати суб'єктність.

Оскільки біодромальний шлях депривованої людини опосередковується численними соціально-психологічними факторами, що існують і діють як динамічна система, виникає проблема ризику зовнішнього гіперінформаційного тиску. Особистісний дискомфорт і психологічну травмогенність (наприклад, у підлітків – істотне неблагополуччя в ситуаціях шкільного життя, відставання за рівнем розвитку провідних видів діяльності і статевої ролі ідентифікації, інтелектуальна і загальна особистісна пасивність, емоційно-вольові розлади тощо) спричиняються досить часто інформаційними факторами, причому подвійно: як повна інформація про соціальне сирітство, так і її повна відсутність. Унаслідок втрати „родиногенезу” сутнісним ядром ціннісного світу депривованих дітей здебільшого стають вузькоутилітарні приватні цінності особистого життя, зокрема зацікнення на его-станах, соматичних переживаннях та морфологічних особливостях власної психоструктури. Тому одним з провідних напрямків ресоціалізаційної та психореабілітаційної роботи повинно стати зведення до мінімуму негативних наслідків знання дітей про їхній неповносправний соціо- й онтогенез у плані сімейного виховання. Упродовж ресоціалізаційного процесу як поновної соціалізації важливе значення має центрованість усіх учасників цієї складної взаємодії (насамперед психолога-фахівця і депривованої дитини) на позитивному досвіді. Віднайдення успішного варіанту чи позитивних елементів у конкретній ресоціалізаційній ситуації вже є вдалим кроком до трансформації, адже дитина з нерівноважного стану, спричиненого аперцептивним деприваційним досвідом, завдяки позитивному ставленню/самоставленню і підтримці переходить до рівноважного стану, інтегруючись у якісно видозмінені комунікативні й соціально-побутові реалії та цінності. Початкова стадія передбачає з'ясування й оцінку реальної екзистенційної ситуації, в якій перебуває депривована особистість. Вона дозволяє встановити робочий контакт для подальшої ресоціалізаційної діяльності й уникнення можливого міжособистісного комунікативно-психічного дисбалансу, тобто стадія взаємного зосередження на встановленні та вирішенні специфічних проблем ресоціалізаційної ситуації є дуже важливою і відповідальною. Істотним успіхом буде обговорення навіть найменших досягнутих позитивів і прогресу, а також усвідомлення неадекватних зразків поведінки та використання нових комунікативно-діяльнісних моделей. Проресоціалізаційна позитивність у міжособистісній взаємодії учасників можлива за дотримання таких основних етапів: 1) усвідомлення реального соціально-психологічного стану депривованої особистості і визначальних чинників ресоціалізаційної ситуації, тобто рефлексія актуального ресоціалізаційного стану; 2) емоційне вживання в ресоціалізаційну ситуацію як ототожнення з системою нових умов, правил і норм набуття недепривованих образів Я і стилів поведінки; 3) постановка загальної мети, вироблення і задіяння конкретної внутрішньої тактики і стратегії особистісних видозмін, а також психотехнологічне насичення передбачуваного процесу статусно-рольовою трансформації як моделювання перспективи досягнення ресоціалізаційного ефекту; 4) реальне вирішення й когнітивне осмислення ресоціалізаційної ситуації як здійснення позитивного й успішного перенастроювання в нові соціально-психологічні статуси і ролі.

Звичайно, цілком можливими є нерівномірності й перепади ресоціалізаційного процесу. Так вірогідні позитивні зрушення на перших фазах ресоціалізації, які відбулися завдяки залученню всіх внутрішніх ресурсів та підвищенню загальної зацікавленості й активності депривованого підлітка, через високу інтенсивність або тривалість ресоціалізаційного процесу можуть набути стану виснаження адаптаційних механізмів, а отже цілком імовірними стануть розчарування намірів, криза наснаги, втрата життєвих сил, пониження просоціального

оптимізму та інші дезадаптаційні характеристики. Тому слід обов'язково враховувати інтенсивність ресоціалізаційних дій та залучення активних психотехнологічних засобів з рівнем сензитивності актуального соціально-психологічного стану депривованої особистості й дотримуватися принципу психологічного дистанціювання під час взаємодії ресоціалізатора з нею. Адже розчарування, конфліктні і кризові стани через прорахунки і складнощі ресоціалізаційного процесу часто можуть викликати психологічну регресію та як наслідок утворення трансферу особливої сили, коли депривована людина повністю втрачає самостійність і віру в можливість успішного виходу з режиму загальних обмежень та в усьому звинувачує інших, насамперед психолога. Для вирішення такої складної проблематики нами було взято за теоретико-емпіричну основу експериментально-генетичний підхід С. Максименка, що потребує концептуальної побудови цілісної системи розвивальних психологічних впливів на особистість, яка завдяки цьому і власній активності повинна перебувати в постійному багатоплановому й багатомірному розвитку. Такий підхід до феномена особистості передбачає творчий аналіз, що виходить з урахування позицій людини як активного суб'єкта, взаємодіючого із соціальним середовищем та завдяки спеціально організованому процесові надання соціально-психологічної допомоги спроможного до „саморуку” й самоактуалізації [2].

Аналіз психолого-педагогічних труднощів, що виникають в освітніх установах інтернатного типу, свідчить, що для гармонійного входження дітей у соціальне середовище доцільно моделювати певні умови, за яких вони максимально використовують свої потенціали. Функціонально-семантичними характеристиками самовизначення депривованої особистості повинні стати насамперед суб'єктність як свідомо активність і цілеспрямованість у конструктивній діяльності щодо зміни несприятливих соціально-психологічних станів, статусів і ролей (суб'єктне подолання наслідків режиму депривації) та креативність як здатність до творчого мислення і прийняття нових творчих рішень упродовж ресоціалізаційного процесу (просоціально-адаптаційна лабільність до нових нормативних умов недеприваційної спільноти). Ресоціалізаційне самовизначення депривованої особистості може бути здійснене насамперед завдяки забезпеченню тісної єдності таких компонентів, як: 1) світоглядний (вироблення завдяки самоаналізу попереднього деприваційного досвіду активного й усвідомленого ставлення до дійсності на рівні побудови (перебудови) оптимістичної індивідуально-особистісної картини світу); 2) аксіологічний (переосмислення цінностей та набуття й усвідомлення депривованою людиною нової системи цілей, вартостей, орієнтирів і пріоритетів); 3) спонукально-мотиваційний (віднайдення екзистенційного змісту нових спонук, осмисленість потреб, інтересів та мотивів).

У ситуації життєво значущого вибору, безперечно, найважливіша роль належить аксіологічній складовій, адже якраз ціннісні орієнтири визначають характер прийнятих рішень, тобто нові мотивація і світогляд можуть з'явитися лише за умови обрання та реалізування підлітком нової системи цінностей, що суттєво відрізняється від спотворених режимом деприваційних обмежень.

Структурними складовими, що забезпечують успішну ресоціалізацію як просоціальну активність, повинні стати якісні видозміни депривованою особистістю власної життєвої перспективи (зокрема, в параметрах оптимістичність, диференційованість, довготривалість, реалістичність, узгодженість тощо), а також набуття нових настановлень та розробка просоціальних життєвих цілей, планів і програм саморозвитку. М. Бахтін, виокремивши одну надзвичайно важливу характеристику самовизначення – його орієнтованість у майбутнє, стверджував, що „усвідомити самого себе активно – означає висвітлювати себе майбутнім змістом; поза ним мене немає для себе самого” [1, С.83]. Самопрезентація власних досягнень, формуючи впевненість депривованої особистості у своїх силах, людську гідність, самоцінність, реальну можливість прогнозувати й будувати власне майбутнє, набувати нових статусно-рольових досягнень і рівнів, є дуже важливим інструментальним компонентом ресоціалізації. Безперечно, вагомість і успішність самопрезентаційного досвіду оптимізує самоактивність, потенційні можливості і здатності до самореалізації як вдалого виходу із пригнічених депривацією психосоціальних умов. Згідно з нашими поглядами, просоціальна активність повинна передбачати реструктуризацію свідомості особистості як специфічний тип зміни самоусвідомлення в умовах долання негативів депривації, що мали всі ознаки тривалої соціально-психологічної дискомфорстності, зокрема розмитості і звуження індивідуальної Я-концепції, розхитаності життєвих стратегій, коливання ідентичності тощо. Отож реструктуризація – це насамперед якісна зміна основних конфігурацій самосвідомості, що засвідчують видозміни старих базових цінностей: від модифікацій нових світоглядних сенсожиттєвих настановлень до набуття нових морально-побутових норм. Унаслідок таких перетворень змінюється світоставлення особистості, вибудовується нова картина світу, яка віддаляється від деприваційних феноменів травмування особистісної свідомості і наснажується еволюційним оптимізмом до „саморуку” й самоактуалізації.

Реструктуризація свідомості постає якісно новою вітагенною реакцією особистості на синдром деприваційного виснаження, що проявляється в соціально-психологічній стомленості та нервово-психічній напруженості, а найтипівішою емоційно-поведінковою симптоматикою є амбівалентність, тривожність, роздратованість, агресивність, депресивність, апатійність, пригніченість тощо. Реструктуризація самоусвідомлення дозволяє людині поступово уникати тривоги, невдоволеності, гніву через перманентність перебування в режимі обмеження численних життєво важливих потреб, тобто набути певних тенденцій ревіталізації.

Безперечно, чим вищий рівень особистісної ригідності, тим сильніше блокуються канали виходу в зовнішнє середовище і потужніше ігноруються можливості самореалізації, які відкриваються у взаємодії депривованої особистості із середовищем, до того ж вірогіднішою стає поява поведінкових та інших стереотипів. На наш погляд, успішній ресоціалізаційній абсорбції якраз і заважає перебування депривованої

людини в континуумі „ригідність-флексибільність”, адже це ускладнює рефлексію та призводить до своєрідного блукання в просторі можливостей, жодна з яких не реалізується повною мірою. Лише конструюючи (за С. Максименком – моделюючи) нову, відмінну від попередньої соціально-психологічну реальність, людина, наділена особистим деприваційним досвідом, проектує його як один з найважливіших компонентів власної суб’єктності в об’єктивну реальність. Однак це відбувається вже не як інертний, пасивний, стереотипний, фіксований, ригідний, догматичний підхід до минулого, а як абсорбування нових реалій і перспектив недеприваційного розвитку, типовими ознаками якого є динамічність, креативність, адаптивність, варіативність, лабільність тощо. З цим пов’язана і блокада/розблокування депривованої свідомості, її вибірковий характер та спроможність ресоціалізованого підлітка до перекодування в нових життєвих реаліях і особистісної самореалізації. По суті, лише в такій парадигмі можлива успішна ревіталізація.

Водночас, ми вважаємо, що абсорбційний досвід повинен існувати в особистості не лише у формі готовності реалізувати схему діяльності й поведінки, що склалася раніше, та не перетворювати кожен ресоціалізаційну ситуацію на проблемну, а налаштовувати напрямок власної життєдіяльності на поступальне вирішення нових завдань, адаптуючись і самореалізуючись у нових ролях і статусах. У новій психологічній реальності людина може впізнавати фрагменти абсорбованої упродовж усього депривованого онтогенезу попередньої психологічної реальності, однак набуття нових ціннісно-сміслових орієнтирів дозволить здійснити рух до якісно видозміненої недепривованої (ревіталізованої) життєдіяльності. Цьому сприятимуть і просоціальні атитюди, які спрямують до пошуку нової інформації про можливості самореалізації. На наше переконання, ресоціалізація як просоціальна активність депривованої особистості повинна відбуватися в атрибутивних формах адаптації, однак через механізми глибинного абсорбування, які стимулюють самоактуалізаційний потенціал. Рефлексія потенціалу в життєвому самовизначенні депривованої особистості передбачає, що однією з передумов біосоціального становлення постає рівень сформованості в неї здатності до саморефлексії, зокрема – тілесно-духовного потенціалу. Відсутність або недостатність досвіду рефлексії власного тілесно-духовного потенціалу веде до створення життєвих проектів (аморфний, фрагментарний), які позбавлені належної чіткості, стабільності і структурованості.

Висновки. Ресоціалізація як просоціальна активність, як поновна соціалізація є максимально інтеграційним процесом, тому принцип цілісності, який передбачає системний, комплексний, узгоджений характер професійної діяльності щодо депривованої особистості, має враховувати синтетичне поєднання різнотипних (реактиваційних, реабілітаційних, рекреаційних, редукаційних та ін.) професійних функцій і компонентів фахової діяльності психологів. Успішна ресоціалізація можлива як подолання застиглих і психотравмуючих функціональних станів, спричинених тиском різноманітних деприваційних синдромів та перебування їх у генетичному плані, зокрема в напрямку реадптації, абсорбції, позитивної самоакцептації тощо. Вона має відбуватись як на діяльнісно-комунікативному, так і на рівні самоусвідомлення, у вигляді своєрідного „перекодування” у нові соціально-психологічні реалії, умови й норми. Реструктурація свідомості постає якісно новою вітагенною реакцією особистості на синдром деприваційного виснаження, тому її ресоціалізація повинна супроводжуватись доланням негативних стереотипів та упереджень, демістифікацією уявлень про його соціальне аутсайдерство, зняттям фрустраційних станів, соціального аутизму, самотності, замкнутості й інших дискомфортних відчуттів. Основою вироблення просоціальних стратегій має стати задіяння системи розвивальних виховних впливів з метою психолого-педагогічної реабілітації депривованої особистості та для надання їй різнобічної допомоги у здобутті нових сенсів життя через активацію саморегуляції, самовизначення й саморозвитку.

Список використаних джерел:

1. Бахтин, М.М. К рефлексии поступка / Бахтин М.М. // Философия и социология науки и техники. Ежегодник. 1984–1985. – М., 1986. – С. 80–160.
2. Максименко, С.Д. Генетическая психология / Максименко С.Д. – М. : “Рефл-бук”, К. : “Ваклер”, 2000. – 319 с.
3. Фрейре, П. Педагогіка пригноблених / Пауло Фрейре. – К. : Юніверс, 2003. – 168 с.

***Резюме.** Стаття розкриває психологічну сутність і специфіку просоціальної активності депривованих людей в контексті їх життєдіяльності. Проаналізовано змістове і функціональне наповнення просоціальних стратегій особистості в умовах депривації. Розкриті головні складові архітектури ресоціалізаційного процесу, відображено синтез ключових особистісних потенціалів: гностичного, аксіологічного, творчого, комунікативного і др., окреслено значення ресоціалізаційних центрів як розвиваючої і реабілітаційної середовища. Також стаття розкриває специфіку експериментально-генетичного методу як потужного інструментарія вивчення особистості. Розкрито семантичну і структурно-функціональну сутність експериментально-генетичного методу, його розвиваючі і емпірично-коррекційні потенціали в ресоціалізаційній діяльності з депривованими дітьми. Проаналізовано специфічне впливання депривації на функціонування мікроклімату кризових сімей. Вивчено психологічні особливості ускладненого формування полярних орієнтирів у депривованих дітей і запропоновано ресоціалізаційні засоби і форми роботи з ними.*

Ключевые слова: личность, депривация, семейная депривация, депривированные дети, полоролевые ориентиры, ресоциализация, структурно-функциональная сущность ресоциализации, просоциальная активность, самоактуализация.

Summary. The article exposes psychological essence and specific of prosocial activity of deprived people in the context of their vital activity. The semantic and functional filling of prosocial strategies of personality is analysed in the conditions of deprivation. Basic component architectonicss of resocialisation process are exposed, the synthesis of key personality potentials is reflected: gnosticism, creative, communicative but other, outlined value of resocialisation centers as developing and rehabilitation environments. The article lights up a specific experimentally genetic method as powerful tool of study of personality. It is exposed semantically semantic and structurally functional essence experimentally genetic to the method, him developing and empiric-correction potentials in resocialisation activity with deprived children. In the article specific influence of deprivation is exposed on functioning of microclimate of crisis families. Probed psychological features of the complicated forming of sexual roles and sexual orientations for deprived children and resocialisation facilities and forms of work are offered with them.

Key words: personality, genetic psychology, experimentally genetic method, deprivation, domestic deprivation, deprived children, sexual roles and sexual orientations, resocialisation, structurally functional essence of resocialisation, prosocial activity, self-actualization.